

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Bespreking van F.J. de Wuffel: ""Attachment beyond childhood: Individual and developmental differences in parent-adolescent relationships

Goossens, F.A.; Tavecchio, L.W.C.

Citation

Goossens, F. A., & Tavecchio, L. W. C. (1986). Bespreking van F.J. de Wuffel: ""Attachment beyond childhood: Individual and developmental differences in parent-adolescent relationships. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10354>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10354>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Bespreking van: Attachment beyond childhood. Individual and developmental differences in parent-adolescent attachment relationships - F.J. De Wuffel

F.A. Goossens en L.W.C. Tavecchio
 Vakgroep Wijsgerige en Empirische
 Pedagogiek
 Rijksuniversiteit Leiden

Een proefschrift over 'attachment beyond childhood'! Daar kan men ons midden in de nacht voor wakker maken. Nog niet zo lang geleden hebben we (Goossens en Tavecchio, 1985) aangegeven dat de stand van zaken m.b.t. attachment research weliswaar bemoedigend is, maar dat naar attachment gedrag voorbij de 1e twee levensjaren nog maar weinig onderzoek wordt verricht en dat men uitsluitend op zoek is gegaan naar correlaten van veiligheid of onveiligheid van de attachmentband.

Een proefschrift dat het vizier opent op attachment in de adolescentie want daarop blijkt de auteur zich te concentreren, is dus bepaald iets om reikhalzend naar uit te zien.

Wat verwachten wij van zo'n proefschrift? Op de eerste plaats natuurlijk dat de auteur een gedegen kennis etaleert van de belangrijkste punten uit de attachment theorie. Hij moet kunnen aangeven welke uitgangspunten van de attachment theorie door hem als vertrekpunt worden genomen en hij moet dat kunnen motiveren. Op de tweede plaats verwachten we een overzicht van relevant onderzoek naar de persoonlijkheid van adolescenten met aanknopingspunten met het gehanteerde theoretische perspectief. Een en ander moet culmineren in een verantwoording van de vragen die de onderzoeker beantwoord wenst te zien. Vervolgens verwachten we een uitgebreide beschrijving en motivering van de gang van zaken, de gekozen opzet, geselecteerd instrumentarium en proefpersonen. Zo komt de zaak voor ons tot leven. Pas daarna krijgen we de resultaten en de discussie, waarin we niet alleen nog eens een samenvatting willen zien, maar ook een verdere uitbouw van de theoretische zienswijzen en een indicatie van de continuïteit van de onderzoeksinspanningen.

Dat is natuurlijk maar een heel globale structuur die bovendien nog alleen geldt voor empirische studies, maar het geeft wel aan dat je in de wetenschap je zaak moet opbouwen en vooral beargumenteren. De Wuffel houdt zich niet aan deze structuur, bouwt überhaupt zijn betoog niet op en laat na om belangrijke keuzen in zijn onderzoek te beargumenteren. We hebben dan ook bezwaren en die zijn van drieërlei aard:

1. Theoretische uitgangspunten en empirisch onderzoek sluiten maar zeer ten dele op elkaar aan.
2. Aan de opbouw van het proefschrift ontbreekt onderbouwing en argumentatie.

3. Slordigheid in de presentatie van het materiaal.

We beginnen met de verhouding theorie-empirie. De Wuffel vangt zijn proefschrift aan met een uiteenzetting van de attachment theorie. Dat is een voor de hand liggende keus die door de auteur verantwoord wordt door te wijzen op de groeiende populariteit van deze theorie. De auteur pluist het werk van Bowlby na, en besluit terecht zich te concentreren op het 'working model'. Dat is een hypothetisch construct dat gebruikt wordt om aan te geven dat kinderen al van jongsaf aan leren inschatten hoe adequaat hun attachment gedrag wordt beantwoord door de verzorger(s). Als gevolg daarvan ontwikkelen ze een 'primitief zelfbeeld' waarin ligt opgeslagen hoe aantrekkelijk ze zijn voor de verzorger(s). Met andere woorden zowel vertrouwen in anderen en vertrouwen in eigen kunnen (of het gebrek daaraan) zijn een gevolg van actueel ervaren gedrag van de verzorgster(s). Bij jonge kinderen is het 'werk-model' uitsluitend gebaseerd op gedrag, bij oudere kinderen, adolescenten en volwassenen zowel op gedrag als op de taal. Als regel zullen die twee met elkaar in overeenstemming zijn. Anders gezegd: van een moeder die zegt van haar kind te houden, mag je ook gedrag verwachten dat daarop duidt. Niettemin zal dat niet altijd het geval zijn, en naarmate de taal belangrijker wordt in de communicatie loopt men het risico zijn 'werkmodel' te moeten afstemmen op 2 informatiebronnen (gedrag en taal) die niet met elkaar in overeenstemming zijn.

Bowlby redeneert nu als volgt. Om zich staande te houden moet een individu met 2 tegenstrijdige werkmodellen zijn toevlucht nemen tot verdedigingsmechanismen, nl. tot het uitsluiten van informatie. Informatie die wordt buitengesloten is informatie van pijnlijke aard voor het individu. De meest pijnlijke informatie is die over onbeantwoord of inadequaar beantwoord attachment gedrag. Bowlby gaat er daarbij vanuit dat werkmodellen die gebaseerd zijn op gedrag superieur zijn aan die welke hun informatie ontleen aan de taal. 'Actions speak louder than words' is het motto van de attachment theorie. Dat betekent dat wie onderzoek wil doen naar attachments bij adolescenten niet alleen moet kijken naar wat men doet, maar ook naar wat men zegt dat men doet. Het laatste kan gebeuren met behulp van vragenlijsten, het eerste door middel van systematische observatie.

We zijn hierop zo uitgebreid ingegaan, omdat De Wuffel na zijn keuze voor operationalisatie van 'werkmodellen' tevens besluit zich te beperken tot vragenlijsten. In hetzelfde hoofdstuk gaat De Wuffel in op het bestaan van meervoudige attachments. Hij stelt dat kinderen attachment relaties aangaan met meerdere personen, in elk geval als regel met vader en moeder. Een kind kan veilig gehecht zijn met de een en onveilig met de ander, of omgekeerd en veilig met beide of zelfs onveilig met beide. Zulks impliceert dat

kinderen werkmodellen hebben over de beschikbaarheid van vader en die van moeder, en dat die werkmodellen kunnen verschillen. Dat betekent dat indien men ervoor kiest de attachments met beide ouders te onderzoeken - en dat doet de auteur - men deze ook apart dient te operationaliseren en te analyseren. De Wuffel blijkt dit punt volledig te missen en neemt vaders en moeders samen.

Tenslotte nog een opmerking. In de attachment theorie wordt er vanuit gegaan dat gedrag bepaald wordt door twee tegenstrijdige tendensen, nl. het opzoeken van het bekende (i.c. attachment gedrag) en het verkennen van het onbekende (exploratie). Deze tendensen worden gezien als twee uiteinden van hetzelfde continuüm. De Wuffel doet in zijn verslag voorkomen alsof de attachment theorie twee dimensies onderscheidt, nl. "willingness-to-trust" en "freedom-to-explore". Inderdaad blijkt zijn onderzoeksmateriaal later aanleiding te geven tot het postuleren van deze twee dimensies. Nu zijn wij er niet op tegen, als blijkt dat de attachment theorie geamendeerd moet worden op basis van empirische gegevens, maar we maken wel bezwaar tegen een amendering vooraf die later door het onderzoeksmateriaal gedekt moet worden. Onzekerheid over de beschikbaarheid van de attachmentfiguur kan leiden tot een verhoging van het nabijheidszoekende gedrag of (en dat ontgaat de auteur) tot een vroegtijdige en inefficiënte onafhankelijkheid. De beschikbaarheid van de attachment figuur is bepalend voor de balans tussen attachment gedrag en exploratie en die kan in principe naar twee kanten uitslaan op dezelfde dimensie, aldus de attachment theorie. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat de attachment theorie wel als een heel globaal referentiekader is gebruikt.

Dan nu de opbouw. Na zijn uitsluitend theoretisch exposé over de attachment theorie, begint de schrijver hoofdstuk 2 met een uiteenzetting van wat hij gaat doen en vermeldt wat hij onderzoekt. Hoewel we dat graag willen weten, vinden we het moment nog lang niet rijp om hiermee te beginnen. Allereerst zouden we graag een uitgebreid overzicht zien van relevante studies naar de persoonlijkheid van adolescenten. In de eerste plaats om de lezer een inzicht te geven in wat er op dat terrein geschiedt, wat men zoal onderzoekt in verband met de persoonlijkheid van adolescenten, hoe men dat onderzoekt en vanuit welke theoretische perspectieven, want zeker voor adolescentenonderzoek is de attachment theorie niet het enige perspectief en zelfs niet het meest gehanteerde. In de tweede plaats zouden we dan graag zien dat de auteur aannemelijk maakt dat het attachment-theoretische referentiekader zinvol is door de resultaten van al die onderzoeken nog eens vanuit het licht van de attachment theorie te bekijken. Het voorbeeld ligt voor het grijpen, want Bowlby (1975) doet iets soortgelijks. Ook over attachment-theoretisch onderzoek naar de persoon-

lijkheid van fobici (Van der Kolk, 1981) en rouwproblematiek (Parkes en Weiss, 1983) - voorbeelden van onderzoek dat theoretisch nauw aansluit bij wat De Wuffel voornemens is te doen, vernemen we niets.

Op de derde plaats zouden we graag zien dat een overzicht van studies culmineert in een aantal vragen of hypothesen. Wat wil de onderzoeker nu precies weten en wat denkt hij aan te treffen? Daarover worden we behoorlijk in het ongewisse gelaten. Later, na presentatie van de resultaten, zal blijken dat de onderzoeker wel degelijk hypothesen had. Informatie die het onderzoeksprobleem omschrijft, de relevante variabelen opsomt en beschrijft, de gekozen opzet motiveert, de operationalisaties aangeeft, de werving van respondenten uit de doeken doet en de gang van zaken weergeeft, ontbreekt in sterke mate. De lezer moet het maar zien te reconstrueren uit de resultaten-hoofdstukken die steeds door een korte methodenbeschrijving worden voorafgegaan. Het is toch zeer gebruikelijk dat een onderzoeker zijn keuzen uitgebreid beschrijft en verantwoordt, eventuele alternatieven oppert en op grond van argumenten afwijst. Naar onze opvatting voldoet de verslaglegging in het proefschrift niet aan de eis dat ze zodanig navolgbaar moet zijn dat een andere onderzoeker het onderzoek kan repliceren op exact dezelfde wijze.

Tenslotte ons derde bezwaar: slordigheid in de verslaggeving van met name de empirische resultaten. In hoofdstuk 3 dat direct een verslag is van de resultaten van een eerste onderzoek vernemen we kort wat de auteur voor ogen staat. De Wuffel wil de werkmodellen van ouders en adolescenten, gemeten via de Family Environment Scale (FES) in verband brengen met een zelf ontwikkelde persoonlijkheidsschaal, de Adolescent Interpersonal Orientation Questionnaire (AIOQ). De laatste moet een indeling garanderen in 4 typen persoonlijkheid te weten "cooperative", "conforming", "self-concerned" en "isolating". Het cooperative individu is bereid zijn vertrouwen aan anderen te schenken of van anderen vertrouwen in hem te verwachten en houdt bij zijn persoonlijke doelstellingen rekening met anderen. Het coöperatieve individu wordt gekenmerkt door een veilige attachment. Conformisten verwachten dat anderen weliswaar openstaan voor hun doeleinden, maar laten die toch snel door anderen bepalen. (Het gaat hier om het uit de attachment literatuur bekende A-type, dat sterk lijdt aan "overcontrol"). Het self-concerned individu verwacht niets van anderen en regelt zijn zaakjes zelf wel. Het is het C-type dat gekenmerkt wordt door undercontrol. Het isolating individu verwacht niets van anderen en laat zijn zaakjes toch door anderen opknappen. Wellicht is de C2-typologie op deze individuen van toepassing gezien hun passiviteit. De keuze van het instrumentarium verrast ons enigszins, zeker omdat er vanuit de attachment theorie alternatieven

voorhanden zijn voor de meting van (aspecten) van attachment. De Wuffel wijst het werk van Hansburg (1972) af, omdat die zich tezeer op separaties zou concentreren, maar dat is niet helemaal correct. Bovendien vraagt deze test mede naar gevoelens van medeleven, troost dan wel verwijt en boosheid en dat zijn nu juist gedragsalternatieven die ook al bij jonge kinderen zijn onderzocht i.v.m. attachment (Main en Weston, 1981). Een zekere continuïteit in de operationalisaties zou bij een keuze voor Hansburg's instrument gewaarborgd zijn. Een ander alternatief zou zijn Block en Block's (1979) Q-sort, thans in gebruik bij kleuters, verder uit te werken. Over de alternatieven voor operationalisaties komen we overigens weinig te weten.

De eerder genoemde FES is een vragenlijst van 90 items (waar/niet waar) die zich richt op de perceptie van relaties binnen het gezin, de stimulatie van persoonlijke groei, de organisatie en de beslisprocessen. Ze bestaat uit 9 subschalen. Nu even een paar slordigheden. De Wuffel heeft een school bezocht in Nijmegen (wat voor school?), de aanwezige adolescenten uit de 1e, 3e en 5e klas toegesproken en hun ouders een briefje gestuurd. Resultaat: 75% van de adolescenten en maar 35% van de ouders deden mee. Ter vergelijking, zowel Van der Voort (1982) als Vooijs (1986) vermelden in dit soort situaties responsepercentages van om en nabij de 100% van zowel kinderen als ouders. In totaal werd de FES aan 634 respondenten (moeders, vaders en adolescenten) afgenomen en voor de hele steekproef gezamenlijk op betrouwbaarheid onderzocht. Waarom niet in ieder geval de betrouwbaarheid per doelgroep onderzocht. Zelfs vermelding van de betrouwbaarheden per "analyse-eenheid" (dus vaders, moeders, jongens en meisjes apart) is heel normaal. En aangezien De Wuffel voor een cross-sectionele opzet heeft gekozen door zowel jonge adolescenten, 'midden' adolescenten en oudere adolescenten te onderzoeken, lijkt het niet onverstandig om voor al deze subgroepen nog eens even na te lopen wat de betrouwbaarheid van de gehanteerde maten is. De FES blijkt hele matige betrouwbaarheidsmaten op te leveren. De gemiddelde Kuder-Richardson is maar .57 en de subschaal onafhankelijkheid heeft slechts een K-R van .23. De Wuffel besluit echter in eerste instantie niet tot verwijdering van deze schaal. Wel draagt hij later andere criteria aan die leiden tot verwijdering. Ook de AIOQ levert geen denderende resultaten op. Na principale componenten analyse blijken er 5 factoren te zijn, nl. het eerder genoemde rijtje van cooperative, conforming, self-concerned en isolating plus een factor 'other-directed'. De alpha's zijn respectievelijk .84, .82, .64, .86 en .72. Op dit punt aangekomen lijkt het ons raadzaam een keuze te maken voor verfijning van het instrumentarium i.p.v. zonder meer door te gaan met het voorgenomen onderzoek. Ook hier ontbreken trouwens weer cijfers voor jongens en

meisjes apart en voor de adolescentengroepen naar leeftijd. Ook over ontbrekende gegevens komen we weinig te weten. Van de oorspronkelijke steekproef van 328 adolescenten respondenten, worden er maar 291 toegelaten tot de principale componenten analyse (missing values?). De factor 'other-directedness' wordt verwijderd omdat ze door de auteur niet interessant wordt gevonden. Deze schaal neemt een positie in tussen 'cooperative' en 'conforming'. De verwachte verbanden tussen FES en AIOQ blijken matig uit te vallen, zij het iets beter voor de adolescenten dan voor de ouders.

We gaan snel door met de rest van het proefschrift. Hoofdstuk vier is veruit het aardigste hoofdstuk. Het gaat hier om een taxonomie van gezinsepisoden die door De Wuffel op empirische wijze wordt vastgesteld. Eerst wordt ouders en kinderen gevraagd een selectie te maken uit aangeboden gezinsepisoden (bijv. je vraagt je moeder om hulp als ze net druk bezig is) en daarvan aan te geven of die voorkomen of niet. Dit materiaal werd ingedikt tot 12 episoden, waarna ouders en adolescenten opnieuw gevraagd werd ze te categoriseren en gelijkheid/ongelijkheid aan te geven en te motiveren. Tevens werd de waargenomen frequentie van deze episoden vastgesteld. Ook hier werden alle antwoorden bij elkaar genomen om uiteindelijk gecategoriseerd te worden in directieve acties (ouders en adolescenten proberen iets van elkaar gedaan te krijgen) educatieve interacties (kritiek van ouders op uiterlijk adolescenten) en expressie interacties (bespreking van intieme onderwerpen). De evaluaties werden wel voor ouders en adolescenten apart geanalyseerd en ondersteunen de eerder gevonden taxonomie-structuur. Zijn er nu verbanden aan te wijzen tussen persoonlijkheid en de waardering van bovengenoemde gezinsepisoden? En wat is het verband tussen een beoordeling van de persoonlijkheid door klasgenootjes en de waardering van gezinsepisoden? Die vragen komen aan de orde in hoofdstuk 5. Helaas worden deze vragen beantwoord met behulp van onvolledige gegevens verzameld uit 2 steekproeven. En dat noopt tot een wat merkwaardige 'tour de force'. Eerst laat De Wuffel door zijn oude steekproef (althans een deel daarvan) de gevonden gezinsepisoden waarderen in affectieve termen. Vervolgens verdeelt hij de AIOQ scores van deze respondenten in vieren op basis van de mediaanscores op de twee dimensies 'willingness-to-trust' en 'freedom-to-explore'. Zo ontstaan 4 persoonlijkheidstypen, te weten de eerder genoemde cooperative, conforming, self-concerned en isolating individuen, zij het dat ze nu keurig zijn verdeeld in groepjes van elk 25%. Niet alleen worden op deze wijze, oorspronkelijke intervaldata tot nominale gegevens gereduceerd, maar de consequentie is ook dat ervan wordt uitgegaan dat slechts 25% een veilige attachment heeft en -althans volgens De Wuffel- bij 75% wel een steekje los zit.

De auteur verdedigt deze stap door erop te wijzen dat over de verdeling van attachments bij adolescenten niets bekend is. Dat is ongetwijfeld juist, maar als regel wordt bij jonge kinderen een heel andere verdeling aangetroffen, nl. 70% veilig gehecht en 30% onveilig gehecht. Natuurlijk zijn daarop uitzonderingen (zie Lamb, Thompson, Gardner en Charnov, 1985) maar die geven toch geen voedsel aan de door De Wuffel voorgestelde verdeling. De nominalisering van persoonlijkheidsgegevens is nodig om een discriminant analyse toe te passen met de waarderingen van gezinsepisoden (voortaan FERT-scores) als afhankelijke variabelen. Dat bleek maar matig succesvol. (De tabellen vallen moeilijk te lezen vanwege het ontbreken van zowel Wilk's Lambda als de canonische correlaties). De auteur volstaat met vermelding van percentages van juist voorspelde groepslidmaatschappen.

In een tweede steekproef (nu door De Wuffel met meer succes getrokken door te wapperen met een biljet van \$ 100,-- per klas) worden adolescenten beoordeeld op een aan de AIOQ verwante beoordelingsschaal (zij moeten dan hun medeleerlingen in dezelfde 4 hokjes plaatsen) en zij moeten opnieuw de gezinsepisoden waarderen. Omdat het in deze steekproef ontbreekt aan bij de leerlingen zelf gemeten persoonlijke oriëntaties, worden deze uit de FERT-scores van de eerste steekproef voorspeld door de eerder vermelde discriminant analyse om te draaien (nu de FERT-scores als onafhankelijk en de interpersoonlijke oriëntaties als afhankelijk). Vervolgens worden deze 'AIOQ-scores' voor de nieuwe steekproef geschat aan de hand van de formule uit de eerste steekproef. Zo komt De Wuffel toch nog aan zijn gegevens. Gezegd moet worden dat de verbanden tussen geschatte persoonlijkheidsoriëntaties, beoordelingen door leerlingen en FERT-scores in deze nieuwe steekproef in de voorspelde richting gaan. Er is sprake van een zeker succes in de validatie aan een nieuwe steekproef, waarvan akte.

In de discussie suggereert de auteur dat nu maar longitudinaal onderzoek moet worden verricht. Nu zijn wij daar niet op tegen, maar een onafhankelijke replicatie en verfijning van instrumentarium lijken ons toch stappen die nog eerst gemaakt moeten worden. Denk bijvoorbeeld aan het vele validatiewerk dat na het ontstaan van de Strange Situation nog door anderen verzet is (Ainsworth et al. 1978; Lamb et al. 1985).

Wij zouden in ieder geval afwijken van de door De Wuffel gevolgde handelswijze, door meer naar de kwaliteit van de interacties in vivo te kijken en specifiekere onderscheid aan te brengen tussen adolescent-moeder en adolescent-vader relaties.

De Wuffel heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt door zich op een relatief laagdreigend terrein te begeven. Zijn resultaten zijn niet altijd even denderend, maar wel bemoedigend

genoeg om de onderzoeksinspanning op dit terrein voort te zetten. We hadden echter graag gezien dat de onderzoeker zich nog wat meer tijd had gegund voor de verslaggeving.

Literatuur

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E. & Wall, S., Patterns of attachment. A psychological study of the Strange Situation. New Jersey, Lawrence Erlbaum Ass., 1978.
- Bowlby, J., Attachment and loss, Vol. II. Separation: Anxiety and anger. Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1975.
- Block, J.H. & Block, J., The role of the ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. In: W.A. Collins (ed.), Development of cognition, affect, and social relations. The Minnesota Symposia on Child Psychology, vol. 13, Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Ass., 1980.
- Goossens, F.A. & Tavecchio, L.W.C., Gehechtheidsonderzoek in longitudinaal perspectief. Gedrag, 1985, 13 (3/4), 96-120.
- Kolk, A. van der, Gevangen en van gevangen. Over pathogene attachmentontwikkeling. In: Psychologie en Maatschappij, 17, 1981, 549-563.
- Hansburg, H.G., The attachment complex and separation. In: H.G. Hansburg, Adolescent separation anxiety. Springfield, Illinois, L.C. Thomas, 1972.
- Lamb, M.E., Thompson, R.A., Gardner, W. & Charnov, E.L., Infant-mother attachment: The origins and developmental significance of individual differences in Strange Situation behavior. Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Ass., 1985.
- Main, M. & Weston, D.R., The quality of the toddler's relationship to mother and to father: related to conflict behavior and the readiness to establish new relationships. Child Development, 1981, 52, 932-940.
- Parkes, C.M. & Weiss, R.S., Recovery from bereavement. Basic Books Inc., New York, 1983.
- Voort, T.H.A. van der, Kinderen en tv-geweld: waarneming en beleving. Swets en Zeitlinger, Lisse, 1982.
- Vooijs, M.W., Kritisch TV kijken. Swets en Zeitlinger, Lisse, 1986.